

Kdo je kdo na češki in slovaški politični sceni?

Neizoblikovanost in nepreglednost politične scene ni zgolj folklorna posebnost češko-slovaške družbe. Takšno stanje je namreč značilni pojav v razvoju vseh postkomunističnih družb. Štiridesetletni monopol komunistične partije je onemogočil nastanek odprtega političnega prostora, se pravi, da v bivših socialističnih družbah ni nastala takšna politična scena, na kateri bi se v demokratičnih, večstrankarskih političnih sistemih mogel odvijati boj za oblast oz. – z določeno dozo pretiravanja povedano – kjer bi se mogla odvijati takšna politična igra, ki poteka v skladu z natančno določenimi pravili in pod nadzorom demokratičnih institucij, predvsem pa pred pozornimi očmi javnosti. Osnovna težava, ki pesti češko-slovaško družbo in katero nedvomno lahko pripišemo štiridesetletni komunistični vladavini, je splošno zavračanje strankarske pripadnosti kot oblike politične aktivnosti. Seveda pa odpor do včlanjevanja v politične stranke že sam po sebi ne zagotavlja, da na novo nastala politična gibanja in stranke ne bodo prevzele tistih vzorcev in metod obnašanja ter delovanja, ki jih je uvedla in reproducirala komunistična partija. Prav nasprotno, brez tveganja lahko zapišemo, da so značilnosti, kot npr. netolerantnost in včasih celo agresivnost, nepripravljenost za reševanje problemov z demokratičnim dialogom, inferiornost strankarske pripadnosti in podcenjevanje strokovnosti ipd., v veliko večji meri zaznavne med zagovorniki antikomunizma kot pa med člani komunistične partije. Prepričanje, da si bodo s članstvom v eni od vladajočih političnih strank pridobili tudi ugodnejše delovno mesto in si s tem izboljšali materialni položaj, je dokaj pogosto med člani vseh najmočnejših političnih gibanj in strank. Prav zaradi tega velja pritrčiti mnenju, ki ga je izrekla slovaška sociologinja S. Szomolányiová, da »mora priti do deboljševizacije mišljenja in delovanja znotraj komunistične partije, predvsem pa znotraj tistih političnih strank, ki svoj primitivni antikomunizem izražajo kot desničarsko politično usmeritev, katero pa želijo uveljaviti z ekstremnimi metodami – z napadi na svobodno izvoljene organe in predstavnike, s širjenjem dvomov o njihovi legitimnosti itn«.

Med temeljne vzroke takšnega položaja lahko štejemo dejstvo, da češko-slovaški politični sistem dolga leta ni omogočal legalnega izražanja in uveljavljanja posamičnih in družbenih interesov, kar je povzročalo redukcijo zadovoljevanja teh interesov in pa njihovo vse globlje odtujevanje od družbe. Nedopustnost pluralističnega sistema političnih strank in drugih političnih organizacij pa je bil institucionalni razlog in hkrati tudi izraz takšnega stanja, ki je sprožilo po novembrski revoluciji neverjetno hitro organiziranje dveh državljanskih iniciativ: Državlanskega foruma (DF) na Češkem in Javnosti proti nasilju (JPN) na Slovaškem.

Državlanske iniciative sodijo med velika vprašanja prihodnosti češko-slovaške politike. Državlanske iniciative namreč nimajo natančno opredeljene strategije, kako premagati politične in predvsem gospodarske težave, pred katerimi stoji češko-slovaška družba. Postavlja se vprašanje, ali bo državljanskim iniciativam uspelo strniti oz. organizirati različne politične interese v učinkovito politično formo, kajti nedvomno so na delu še vedno umetna združenja, ki so nastala zaradi

* Borut Meršak, novinar pri ČGP Delo

komunističnega preganjanja strahov večstrankarske demokracije. Prav tako pa se postavlja tudi vprašanje, ali se ne bo ponovila zgodovina iz leta 1946, ko so komunisti vzpostavili »večstrankarski sistem pod eno streho«.

Državljske iniciative so resda odigrale odločilno vlogo pri odstranitvi monopola oblasti KP Češko-slovaške in so danes najmočnejši subjekt politične scene, pa kljub temu še vedno ni mogoče odgovoriti na vprašanje, ali jim bo uspelo zgraditi pluralistično demokracijo, ali pa bodo ustvarili nov – pa čeprav zmeren – totalitarren sistem.

Drugo veliko vprašanje prihodnje češko-slovaške politike pa je komunistična partija, ki mora rešiti problem svoje identitete. Temelj nove ideologije KP bo slej ali prej mnenjski pluralizem, pri ustvarjanju nove organizacijske strukture pa bo morala KP računati z možnostjo ideološke in organizacijske diferenciacije v svojih vrstah. Ni dvoma, da je KP odgovorna za današnje stanje češko-slovaške družbe, nikakor pa ni odgovorna za današnje ravnanje drugih političnih subjektov. Osnovni problemi, ki jih bo morala KP rešiti takoj, so torej: kako se preoblikovati v moderno levo usmerjeno politično stranko, kako premagati krizo levice in kako se znebiti zgodovine totalitarne politične organizacije.

Pomanjkanje demokratične prakse

Osnovna težava, ki pesti češkoslovaško družbo, je vsekakor primanjkljaj sposobnih politikov, kar je predvsem posledica kadrovske čistke v letu 1970, ko je KP ČSSR odstranila iz svojih vrst vse »protisocialistične elemente« in si tako ustvarila monopol na vse pomembne funkcije – kar je v praksi pomenilo, da je bilo članstvo v KP ČSSR temeljni pogoj za kakršnokoli napredovanje. Neustreznost takšne politike oz. nesposobnost nekdanjega političnega vrha bodo temeljiteje razkrile podrobnejše zgodovinske analize; ostaja pa dejstvo, da je vladajoča elita že v sedemdesetih letih zgubila stik z družbeno resničnostjo; manjkala ji je – pravzaprav pa si je sploh ni želela – demokratična politična kontrola. Nasprotniki režima – zarodki današnjih državljanskih iniciativ – pa so v zaprtem krogu ilegalnega delovanja izgubljali občutek za realnost. Tako sta obe strani navkljub obilju informacij živeli v umetno ustvarjenih in medsebojno različnih svetovih.

Političnih osebnosti – z redkimi izjemami – si torej ni »vzgojila« niti ena niti druga stran. Danes izkušene politike nadomeščajo umetniki, znanstveniki in – navdušenci, kar seveda ni v prid učinkovitega in profesionalnega političnega upravljanja družbe. Vsem, ki se danes vključujejo v politične procese, primanjkuje predvsem praksa, večini pa tudi poznavanje temeljnih pravil demokratičnega političnega življenja. Priseganje na pluralizem in demokracijo namreč še ne zagotavlja poznavanje temeljnih pravil demokratične politike; kajti, in to je potrebno še posebej poudariti, večini današnjih češkoslovaških politikov še ni bila dana priložnost, da bi se poučili:

- 1) Kako uporabiti volitve v svoj prid;
- 2) Kako politične nasprotnike dojemati kot neizogibne udeležence političnega življenja;
- 3) Kako upoštevati nepisana pravila demokratičnega političnega življenja, predvsem pa to, da se »določene stvari ne delajo«.

Komunistični režim na Češko-slovaškem je z državno represijo in duhovnim nasiljem levičarske ideologije celo vrsto let sistematično izkoreninjal desničarska politična stališča. Vse do konca leta 1989 (natančneje do 17. novembra 1989) so se vsa protirežimska izhodišča oz. razna združenja oporečnikov bolj ali manj skrivala za uradnimi političnimi stališči in levičarskimi frazami. To trditev lahko dokumentiramo z dejstvom, da so se opozicijska gibanja resda zavzemala za odpravo totalitarizma, vendar pa so se po drugi strani v svojih programih zavzemala za »novi socializem«.

»Nežna revolucija« je omogočila afirmacijo desne politične opcije, s čimer so vstopila na politično prizorišče tudi tista stališča, ki so v parlamentarnih demokracijah popolnoma legitimna (krščanski demokrati, liberalci ipd.). Vendar pa desnica ni zgolj vstopila na politično prizorišče, ampak je ta korak speljala z velikim uspehom, saj je postala najmočnejša in celo vladajoča politična sila na Češko-slovaškem. Nosilci desnih teženj so se po prevzemu oblasti še nekaj časa skrivali za bolj ali manj konvencionalnimi frazami, sčasoma, ko so si svoj položaj dokončno utrdili, pa so začeli odkrito govoriti o antikomunizmu. S prevzemom oblasti so namreč ugotovili, da so se v dolgoletnem opozicijskem delovanju sicer naučili »nasprotovati komunistični politiki«, niso se pa še naučili tega, »kaj z oblastjo početi«. Takšno izhodišče prav gotovo zbuja začudenje, v nobenem primeru pa glede na razburkane politične razmere, kakršne so na Češko-slovaškem zavladele po 17. novembru 1989, ne pomenijo posebnega presenečenja. Desničarji so namreč prisiljeni, da namesto pozitivne predstavitve svojega programa, ki ga še vedno nimajo, uporabljajo oznake, ki so jih najpogosteje uporabljali komunisti, da bi ožigosali in prestrašili svoje nasprotnike. S tem se jim namreč tudi ponuja možnost, da svoje napake naprtijo bivšemu komunističnemu režimu.

Splošno nizka materialna raven, ki iz dneva v dan polzi navzdol, precejšnje socialne razlike, ki se še povečujejo, nesporazumi med posameznimi socialnimi skupinami (tudi in predvsem med obema narodoma – češkim in slovaškim), zbirokratizirana oblast, na katero ljudstvo ne more kaj dosti vplivati – vse to so dejstva, zakaj vladajočim desničarjem še ni uspelo, da bi si zagotovili mesto pozitivne, ohrabrujoče politične sile v češko-slovaški družbi. Še celo več, na tem področju so levo usmerjene sile spet v majhni prednosti, saj se vsaj programsko zavzemajo predvsem za večjo socialno enakost. Seveda se tudi desno usmerjene sile zavzemajo za takšne spremembe, ki bi omogočile boljše življenje in več demokracije prebivalstvu, vendar pa tudi opozarjajo, da »so nesmiselne vse tiste spremembe, ki ne bodo nikogar prizadele«. Takšna stališča pa pri ljudeh vzbujajo strah in odpor. Seveda ni možno napovedati, katera politična opcija se dejansko zavzema za ponovno uveljavitev v štiridesetih letih socializma zapostavljenega in pozabljenega državljana. Zaradi tega ostajajo soočanja med levimi in desnimi silami – vsaj v bližnji prihodnosti – dokaj negotova.

Za današnje politično prizorišče na Češko-slovaškem velja trditev, da je demokracija resda zmagala, vendar pa je potrebno poudariti, da volivci na parlamentarnih volitvah niso volili določenih programov, ampak so volitve potekale kot plebiscitarno izrekanje za državljansko gibanje (Državljanski forum na Češkem in Javnost proti nasilju na Slovaškem) in za V. Havela; bile so to potemtakem nekakšne predsedniške volitve, nikakor pa ne parlamentarne volitve. Zaradi tega vse pogosteje prihaja do konfliktnih situacij in tamkajšnja politična scena se je že začela polarizirati, pri čemer pa nimajo odločilnega vpliva posamezniki oz. politič-

ne stranke, marveč realni problemi, ki jih pred narode postavlja in jih bo postavljajl zgodovinski proces.

Iluzije novembrske revolucije

Prva iluzija novembrske revolucije je *nacionalna iluzija*, torej domneva, da se je prebudil češki lev, ki je zarjovel – in birokratska aparatúra se je sesula. Vendar pa to ni popolnoma tako. Vzroki za padeč starega režima so (predvsem) v tistem, česar današnje praško vodstvo noče priznati – v mednarodnem kontekstu globalne politike in v dejstvu, da je (tudi) totalitarna birokracija poznala svoje meje.

Druga iluzija, *srednjeevropska*, pa izhaja iz podmene, da predstavlja srednja Evropa nekakšno specifično politično in kulturno celoto. Tudi to je (vsaj delno) zmotno mišljenje. V srednji Evropi stopajo danes v ospredje predvsem procesi okoli združevanja Nemčij, odnosi med Vzhodom in Zahodom (ne pozabimo, da še vedno obstajata dve Evropi) in pa globalne igre velesil. Niti Češko-slovaška niti srednja Evropa nista središče sveta! Prav zaradi tega ne moremo soglašati s trditvijo, da »srednja Evropa nakazuje pot nadaljnega razvoja celotnega sveta«.

Tretjo iluzijo bi lahko poimenovali z *generacijsko*. Današnja češka in slovaška mlada generacija ni z ničemer obremenjena, težko jo je s čimerkoli navdušiti ali prestrašiti. Vendar pa današnja mladina ve, da v politiki ne zmaguje morala. Zato pa imajo danes na Češko-slovaškem stare revolucionarje in mlade dvorne svetovalce!

Mednarodni vidiki

Dogodki v zadnjem letu in pol v ČSFR, ki so v vseh svojih pojavnih oblikah posledica mednarodnih povezanosti in pogojev, so samo del razkroja t. i. svetovnega socialističnega sistema. Realna ocena mednarodno-političnega vidika češko-slovaške »nežne revolucije« mora upoštevati dejstvo, da je bila Češko-slovaška vedno v veliki meri odvisna od volje velesil. Češko-slovaška je bila in je najbrž še zmeraj samo figura na šahovnici »velike politike«. Nastanek samostojne češko-slovaške države leta 1918 je bil predvsem izraz interesov takratnih velesil, ne pa toliko uresničenja želja Masaryka, Beneša, Štefanika, češko-slovaške legije in drugih nasprotnikov monarhije. V letih 1938–39 je Češko-slovaška razpadla brez najmanjšega odpora v trenutku, ko je izgubila podporo velesil. Obnovitev češko-slovaške države leta 1945 je bila prav tako bolj izraz vojaške moči in interesov držav zmagovalk v 2. svetovni vojni, kot pa zmaga njenih lastnih sil.

Februar 1948 (ko so komunisti prevzeli oblast) je bil samo logično nadaljevanje takratne delitve Evrope; avgust 1968 (ko so ČSFR okupirale armade Varšavske zveze) je bil jasna lekcija, da stopnja samostojnosti ČSFR določajo v Moskvi; pa tudi najnovejši dogodki vsaj zaenkrat še ne presegajo tradicionalne stopnje češko-slovaške neodvisnosti, kar je najbolj razvidno iz programa gospodarskega razvoja češko-slovaške družbe.

Tehnološka in splošna civilizacijska premoč Zahoda je prisilila sovjetsko vodstvo, da se v interesu lastnega gospodarskega in družbenega razvoja odreče poziciji liderja svetovne socialistične skupnosti. ZSSR nujno potrebuje gospodarsko in tehnološko sodelovanje in pomoč, ki ji jo lahko ponudijo samo razvite kapitalistične države, predvsem ZDA, ki pa kot temeljni pogoj za takšno pomoč najbrž

terjajo postopno razpuščanje t. i. svetovnega socialističnega sistema. Na podlagi dostopnih podatkov je težko uganiti, v kolikšni meri SZ: 1. niti ne poskuša preprečiti razpada svetovnega socialističnega sistema, ali 2. omogoča drugim spodbujati tak razpad, ali 3. sama organizira kar najbolj mirno razpustitev tega sistema. Stabilnost režimov v vzhodni Evropi se je opirala na medsebojna jamstva in podporo Sovjetske zveze, katere sistem je bil vzor za vse druge vzhodno-evropske dežele, in SZ ima še vedno v rokah vse možnosti za mirno razpustitev svetovnega socialističnega sistema kot sestavnega dela politične ureditve po 2. svetovni vojni. Razpad tega sistema pa vzbuja hkrati upe in strahove. Na eni strani proces demokratizacije zbuja upanje za hitrejši gospodarski in družbeni razvoj v vzhodno-evropskih državah, na drugi strani pa kombinacija ekonomskih, socialnih in narodnostnih problemov grozi z »balkanizacijo razmer« v teh deželah.

Možni modeli prihodnje ureditve češko-slovaške države

ČSR je nastala leta 1918, in to na temelju pittsburske pogodbe, ki se v praksi ni nikoli uresničila, kar je nedvomno pripomoglo k razpadu prve republike leta 1938. Leta 1945 so spet podpisovali nekatere dokumente, vendar se je tudi ta poskus ureditve odnosov med češkim in slovaškim narodom končal neuspešno. Ustavni zakon iz leta 1968, ki ga nekateri imenujejo tretja pogodba o češko-slovaški federaciji, so »pravoverne socialistične sile« razveljavile leta 1970 in je torej tudi doživel usodo prvih dveh pogodb.

Po padcu komunističnega režima so ponovno oživele razprave o nujnosti vzpostavitve novih, na demokratična načela oprtih odnosih med obema republikama, vendar so Čehi že vnaprej opozorili, da so pripravljene razpravljati le o federaciji, čeprav se zavedajo, da si Slovaki močno želijo spremeniti dosedanjo obliko zvezne ureditve – federacijo, kar seveda ni pripomoglo k ureditvi mednacionalnih odnosov.

Na Češko-slovaškem so danes v obtoku štiri koncepcije prihodnje ureditve češko-slovaške države. Prvi koncept je t. i. »unitaristični model države«. Ta model državne ureditve predvideva močne zvezne organe, ki bi del svojih pristojnosti sicer prenesli na republiške organe, kar pomeni, da o vseh najpomembnejših zadevah odloča center, pristojnosti republik pa so bistveno omejene. Drugi model prihodnje ureditve češko-slovaške države je *federacija*, ki izhaja iz načela, da republik predstavljata temelj zvezne države, kar hkrati pomeni, da suverenost zvezne države izhaja iz suverenosti obeh republik. Republikam torej preneseta del svojih pristojnosti na zvezne organe, ki imajo v okviru svojih pristojnosti zakonodajno, izvršno in sodno oblast. Takšna delitev pristojnosti naj bi bila izraz resnične federacije, ki jo tukaj pogostoma imenujejo tudi avtentična federacija.

Tretji možni model pa je t. i. »realna unija«, ki izhaja iz načela suverenosti republik, ki preneseta nekatere pristojnosti na unijo. Unija te pristojnosti uresničuje v imenu republik. Gre za izvrševanje obveznosti unije na področju obrambe in enotne denarne politike. Razen tega obstaja še »skupna ‚glava‘ države« – predsednik države, vse druge zadeve pa so v pristojnosti republik.

Četrti model je *konfederacija*. V konfederativnem modelu imata republik popolno suverenost, zvezni organi lahko opravljajo le dejavnosti, za katere sta jih izrecno pooblastili republik, s tem, da zvezni organi nimajo pravice, da samostojno sprejemajo kakršnekoli odločitve. Z vsemi odločitvami, ki jih sprejmejo zvezni

organi, morata namreč soglašati republiki. V kolikor republiki ne soglašata, so odločitve zveznih organov neveljavne.

Na tem področju čakajo češko in slovaško politično vodstvo še izredno napor-na pogajanja. Nova državna ureditev najbrž ne bo mogoča brez pravice do združevanja in tudi razdruževanja; to pravico pa bosta morali imeti ustavno zagotovljeno tako češka kot tudi slovaška republika.

JOHANNES CHR. PAPAŁEKAS

Zahodni modeli za izvoz na Vzhod?*

V zvezi z vprašanjem, ki si ga zastavlja simpozij, se je treba lotiti zlasti dveh plati: »vzhodne« in »zahodne« ter celovite.

1) Najnovejšim zasukom v vzhodni Srednji Evropi na splošno pritikajo nalepko »revolucija«, predvsem prilastek »mirna revolucija«. Dejstvo, da so se velike spremembe na evropskem Vzhodu v veliki meri odvijale mirno, je na dlani. Toda ali gre pri tem za revolucijo in če je temu tako, o kakšni vrsti revolucije smemo govoriti? V oči namreč bije dejstvo, da opravljeni zasuki niso ponudili nikakršnih novih zamisli in v prihodnost usmerjenih pojmov. Odsotnost »novega« je pravzaprav značilna za omenjeno dogajanje. Kaj sporoča ta pozornosti vredna okoliščina?

Razviti so bili številni pojasnjevalni vzorci, s pomočjo katerih skušajo razložiti zasuke v vzhodni Srednji Evropi. Če pustimo ob strani posamične začetne poskuse, da bi dogajanje razložili v duhu leninizma (tako je denimo strokovnjak ESPN za gospodarsko in socialno zgodovino Jürgen Kuszynski še decembra 1989 na simpoziju v Hamburgu zagovarjal stališče, da so spremembe v državah »realno obstoječega socializma« usmerjene k prenovi socializma – danes bi vejetno razmišljal drugače ali pa bi svoj pogled vsaj prilagodil), potem je daleč pretežna večina razlag prežeta s posvetnim razočaranjem, ki ga je prinesel socializem zdaj že v vsakem pogledu.

Med mnogimi pojasnjevalnimi vzorci, ki so v obtoku, naj jih navedemo le nekaj: harvardski profesor *Daniel Bell*, ki velja za enega od vodilnih ameriških sociologov, slavi v zvezi z dogajanjem v vzhodni Evropi »konec ideologij« – gre pri tem za tezo, ki jo je bil zagovarjal že poprej; Američan japonskega porekla *Francis Fukujama* iz zunanjega ministrstva je poleti leta 1989 vzbujal pozornost s spisom »Konec zgodovine?« (»The End of History?«), v katerem je zagovarjal tezo o ves svet zajemajočem širjenju liberalne demokracije ter napovedoval »stoletja, polna dolgočasje«; *Jürgen Habermas* govori v eni od najnovejših publikacij o »popravni revoluciji«, ki naj bi odprla pot za dohitevanje zamujenega razvoja. Pri tem gradi na povezanosti »latentnega spreminjanja vrednot s procesi v javnem obveščanju«, od česar pričakuje »spremembe v parametrih dogovorjenega demokratičnega oblikovanja volje in pobude za nastanek novih politik«.

* Nenapovedan referat, ki ga je imel avtor na simpoziju enakega imena v Domu industrije na Dunaju (22.–23. 10. 1990).